

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ – ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Н. О. Обловацька,
аспірантка кафедри теорії
та історії держави і права
Інституту політології та
права Національного
педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

У статті досліджується правовий аспект становлення адвокатури України як незалежного, самостійного інституту громадянського суспільства. Визначено особливості та місце досліджуваного інституту у сфері громадянського суспільства. Запропоновано шляхи поліпшення розвитку інституту адвокатури України як складника громадянського суспільства.

Ключові слова: адвокатура, адвокатська діяльність, громадянське суспільство, інститут адвокатури, історія адвокатури України

Особливим інститутом громадянського суспільства в Україні є інститут адвокатури. Про це свідчить імператив професійного захисту прав та законних інтересів осіб у суді, публічно-правовий статус досліджуваного інституту, надання державою права на отримання юридичної допомоги абсолютно всім фізичним і юридичним особам.

На сьогоднішній день розвиток цього інституту відбувається в рамках процесу модернізації правової системи – комплексу соціальних, економічних, правових, політичних, культурних та інтелектуальних трансформацій. Для інституту адвокатури України цей процес є дуже складним і суперечливим, оскільки в державі ще не сформувалися надійні механізми практичної реалізації громадянських прав і свобод.

Актуальність цієї проблеми чітко проглядає в багатьох дослідженнях українських науковців, зокрема В. В. Андреевського, А. В. Козьмініх, С. В. Прилуцького, О. Д. Святоцького, Ю. С. Шемшученка та інших. Незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених інститутам громадянського суспільства, науковцями досі не були комплексно розглянуті питання про адвокатуру України як важливого інституту громадянського суспільства в цілому.

Метою дослідження є проведення історико-правового аналізу становлення адвокатури України як особливого інституту громадянського суспільства.

В усіх цивілізованих країнах світу інститут адвокатури ґрунтується на кількох згальноприйнятих принципах, наведених нижче [6, 22–25].

1. Адвокатура – інститут громадянського суспільства, головною метою створення якого є захист приватних осіб у правовому спорі з державою. Тому адвокат – незалежний юрист, практикуючи індивідуально чи разом із колегами, забезпечує себе самостійно, отримуючи гонорари від своїх клієнтів.
2. Адвокатська діяльність ґрунтується на особливих, довірчих, конфіденційних відносинах між адвокатом і клієнтом, що охороняються не лише законом, а й нормами професійної етики. Водночас ці стосунки перебувають під загрозою зловживань як з боку недобросовісних адвокатів, так і з боку недобросовісних клієнтів. Зважаючи на специфіку адвокатської діяльності, вона перебуває під контролем професійних асоціацій адвокатів, які відіграють, як зазначено в «Основних положеннях про роль адвокатів» (прийнятих восьмим Конгресом ООН 1990 року), «життєву роль у підтримці професійних стандартів і етичних норм» та здійснюють дисциплінарний суд над адвокатами – порушниками правил професійної поведінки.
3. Професійний обов'язок кожного адвоката – брати участь у наданні безкоштовної юридичної допомоги малозабезпеченим.
4. Юридична допомога представникам соціально незахищених верств населення фінансується державою. Обов'язок професійних асоціа-

цій адвокатів – забезпечувати проведення захисту з кримінальних справ за призначенням.

5. Уряд повинен, відповідно до вищезазначеного документа ООН, «забезпечити адвокатам можливість виконувати всі їх професійні обов'язки без залякування, будь-яких перешкод, турбування та недоречного втручання в їхню діяльність».

Жоден нормативно-правовий акт України та жоден міжнародно-правовий документ не визначають адвокатуру державним або підпорядкованим державі органом. Зокрема, в Україні інститут адвокатури здійснює свою діяльність на основі Закону України «Про адвокатуру», який забезпечує незалежність адвокатури, регламентує надання юридичної допомоги, захист їх прав та інтересів у суді тощо. В ст. 1 Закону встановлено, що українська адвокатура – це *професійне громадське об'єднання* [2]. А оскільки громадські організації є невід'ємною частиною громадянського суспільства, відповідно, й інститут адвокатури можна вважати його інститутом.

В літературі термін «громадянське суспільство» використовується в трьох значеннях [4, 162–165]:

- 1) як громадянське (*civil*), цивільне суспільство, що протиставляється нецивілізованому, варварському суспільству;
- 2) як феномен античного полісу – громадянська община;
- 3) як буржуазне суспільство, в якому сфера приватних справ та інтересів звільняється від прямого впливу державних інститутів, стає автономною, безпосередньо незалежною від держави сферою життєдіяльності людей.

Вітчизняні дослідники почали цікавитися проблемою розвитку громадянського суспільства із середини 90-х рр. XIX століття.

Ю. Шемшученко вважає, що «громадянське суспільство і права держава становлять більше теоретичний ідеал, ніж практичну реальність. Фактично немає у світі країни з остаточно сформованим громадянським суспільством і правовою державою. Але є країни, в яких багато з рис, відповідних цьому ідеалу, практично утвердилися як стабільні основи життєдіяльності громадянського суспільства і державних структур. З цього випливає, що для нашої країни формування громадянського суспільства і правової держави, налагодження стабільних зв'язків між ними – складний і, головне, розрахований на тривалу історичну перспективу процес. Той, хто вважає, що це можна зробити у так званій «перехідний

період», помиляється» [3, 5].

На думку інших українських науковців, громадянське суспільство – це суспільство з розвинутими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права [9]. Тобто громадянське суспільство можна розглядати як самоорганізовану систему взаємовідносин між громадянами, їх групами та державою, яка створюється для захисту та реалізації законних інтересів, прав та свобод людини і громадянина. Саме за допомогою цієї системи можна визначити рівень розвитку громадянського суспільства в країні.

Як відомо, інституційною основою громадянського суспільства є «третій сектор», до складу якого входять громадські організації, що побудовані на системі відпрацьованих принципів та правових норм із врегулювання суспільних відносин, які відповідають інтересам громадян.

Проте особливим елементом інституційної бази досліджуваного суспільства є інститут адвокатури, оскільки він вважається ядром правозахисного механізму, визначає соціальне і практичне значення всієї правозахисної системи.

Історичні відомості про діяльність інституту адвокатури свідчать про те, що первинні риси та форми досліджуваного інституту зародилися у вигляді приватно-правової діяльності.

Розглядаючи шляхи регламентації адвокатської діяльності, можна виокремити кілька концепцій розвитку адвокатури як соціального інституту [8, 167–174]:

- нігілістична концепція – заперечує публічне значення діяльності адвокатури. Адвокат розглядається як цинічний і корисливий тлумач норм права, який просто заробляє на чужих проблемах. Подібне трактування було актуальним в XVI–XVIII ст. На сьогодні ця концепція втратила будь-яке значення, крім історичного;
- етатична концепція – визначає, що адвокатура є частиною державного апарату, який служить тій меті, що й обвинувачення, оскільки обидві сторони покликані встановлювати істину у справі та здійснювати пропагандистсько-виховний вплив на населення. Спроба реалізувати цю концепцію відбувалася за радянської влади;
- згідно з підприємницькою концепцією адвокатура – це об'єднання осіб, які надають юридичні послуги на підприємницькій основі;
- соціальна концепція – розглядає адвокатуру як специфічний суспільний інститут, який

покликаний забезпечувати професійну підтримку громадянина при спілкуванні з державою та іншими громадянами, особливо при зверненні до правосуддя.

В Україні інститут адвокатури, як самостійний правовий інститут, починає свій розвиток з 1864 р. після проведення судової реформи. Остання сприяла відділенню адвокатури від адміністрації, закріпленню права громадян на захист у суді тощо. Адвокатів у ті часи називали повіреними. Їх розподіляли на дві категорії – присяжних повірених (особи з вищою юридичною освітою та стажем роботи в суді не менше п'яти років) і приватних повірених (особи, які досягли 18-річного віку та склали іспити в окружному суді або судовій палаті і отримали свідоцтво на право ведення судових справ). На відміну від присяжних повірених, приватні повірені могли виступати в тих судах, до яких вони були приписані і які здійснювали нагляд за їхньою діяльністю [7, 21].

Через певний час в адвокатурі України відбулися деякі зміни, зокрема було створено перші організаційні форми, визначено основні принципи адвокатури (відносна свобода адвокатської професії, система визначення гонорару і т. ін.). Однак, зважаючи на те, що в ці роки Україна не мала своєї державності, українська адвокатура належним чином розвиватися далі не могла.

У кінці 20-х рр. ХХ ст. народний комісаріат юстиції запровадив при президії колегії захисників інститут стажистів (випускники юридичних факультетів) і практикантів (особи, які мали два роки трудового стажу). Тому особливим моментом для української адвокатури того часу була реорганізація форм роботи членів колегії захисників, скасування приватної адвокатської практики та перехід на колективну форму. Крім того, це був новий етап в історії адвокатури України, який був пов'язаний зі створенням у містах юридичних консультацій.

Під час Великої Вітчизняної війни справи у військових трибуналах розглядалися у прискореному порядку, без захисника та прокурора. Втім, правосуддя військового часу на розвиток інституту адвокатури не вплинуло.

До середини 70-х рр. ХХ ст. адвокатура України пройшла шлях реформування та пошуків ефективних форм і методів надання юридичної допомоги фізичним та юридичним особам. Престижність та ефективність її діяльності перебували на невисокому рівні через недооцінку і пригнічення принципів демократії, порушення прав людини, декларативний характер проголошених у суспільстві прав та свобод, відсутність

змагального судочинства. Інститут адвокатури все ще перебував під пильною увагою державних органів. Але відбулися й позитивні зрушення – у правовому статусі адвокатів відбулися зміни, спрямовані на утвердження незалежності професії, зокрема було організовано юридичні консультації та встановлено порядок їх діяльності [5, 232–233].

З моменту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. місце адвокатури в українському суспільстві помітно визначилося. Однією з необхідних умов захисту прав людини вже зараз беззаперечно сприймається незалежність адвокатури. Важливим підтвердженням цього є прийнятий 19 грудня 1992 р. Закон України «Про адвокатуру», згідно з яким адвокатура є не тільки добровільним професійним громадським об'єднанням, а й покликана сприяти захисту прав, свобод та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, подавати їм іншу юридичну допомогу [2]. Отже, головний суб'єкт надання правової допомоги – адвокат – повинен бути захищений в першу чергу від держави.

З огляду на специфіку адвокатської діяльності та її еволюцію, інститут адвокатури України посідає помітне місце у громадянському суспільстві. Адже його основні функції – зокрема забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах [1] – спрямовані на охорону і захист законних прав та інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб та суспільства.

Проте адвокатура України є не тільки інститутом громадянського суспільства, а й корпорацією, головним обов'язком якої є забезпечення захисту інтересів усіх суб'єктів громадянського суспільства. Про це свідчить наявність потреби громадянського суспільства в даному інституті, яке потребує надання професійної правової допомоги фахового юриста, оскільки більшість членів суспільства позбавлена можливості захищати свої інтереси в конфліктах з державою та іншими особами. Відповідно, той аспект, який визначає надання допомоги громадянам необхідністю у вирішенні проблем із владою, підтверджує соціальну роль інституту адвокатури.

Висновки та пропозиції. Таким чином, виокремлюючи основні особливості адвокатури як інституту громадянського суспільства, з'ясуємо, зокрема, те, що адвокатура є:

- 1) самостійним, сформованим елементом правової захисної системи;

- 2) державно-соціальним утворенням громадянського суспільства, діяльність якого спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина;
- 3) з одного боку – інститутом громадянського суспільства, основним завданням якого є захист прав та свобод громадян, з іншого – її завданням є захист самого громадянського суспільства та інтересів інших його інститутів;
- 4) публічно-правовим інститутом громадянського суспільства;
- 5) інститутом громадянського суспільства. Її розвиток залежить від рівня правової культури населення, з одного боку, політичної волі держави та можливого нормативно-правового закріплення – з іншого.

Для вдосконалення інституту адвокатури України як інституту громадянського суспільства

в умовах побудови правової держави необхідно:

- сформуувати у громадян правильне уявлення про роль адвокатури в громадянському суспільстві та й в цілому у державі;
- зміцнити довіру громадян та всього суспільства до діяльності адвокатури;
- домагатися повної незалежності адвокатури;
- поліпшити якість надання кваліфікованої юридичної допомоги;
- забезпечити доступність юридичної допомоги;
- гарантувати безперешкодне виконання адвокатами своїх обов'язків.

Підводячи підсумок, зазначимо, що адвокатура України є публічно-правовим інститутом громадянського суспільства, який покликаний захищати та представляти інтереси не тільки окремих осіб, а й всього суспільства в цілому. Тобто цей інститут існує та розвивається для захисту індивідуальних і суспільних благ.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 59
2. Про адвокатуру : Закон України від 19 грудня 1992 р. № 2887-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 9. – Ст. 1.
3. Громадянське суспільство і держава в Україні: проблеми взаємодії : матеріали методолог. семінару / відп. ред. : В. В. Цветков, І. О. Кресіна ; упоряд. Є. В. Перегуда. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 84 с.
4. Дзодзиев В. Проблема становлення демократичного государства в России / В. Дзодзиев. – М. : Ad Marginem, 1996. – 303 с.
5. Козьмініх А. В. Адвокатура як інститут громадянського суспільства в сучасній науці / А. В. Козьмініх // Актуальні проблеми політики. – Вип. 36. – Одеса, 2009.
6. Резник Г. Закон об адвокатуре как жертва конфликта интересов // Российская юстиция. – 1998. – № 3.
7. Святоцький О. Д. Адвокатура України / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 1997. – 224 с.
8. Смирнов В. Н. Адвокатура и власть: история взаимоотношений / В. Н. Смирнов. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2004. – 216 с.
9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998.

Обловацкая Н. А. Адвокатура Украины – институт гражданского общества

В статье исследуется правовой аспект становления адвокатуры Украины как независимого, самостоятельного института гражданского общества. Определены особенности и место исследуемого института в сфере гражданского общества. Предложены пути улучшения развития института адвокатуры Украины как составляющей гражданского общества.

Ключевые слова: адвокатура, адвокатская деятельность, гражданское общество, институт адвокатуры, история адвокатуры Украины

Oblovatska Natalya. Advocacy of Ukraine – institution of the civil society

This article examines the legal aspect of the formation of advocacy of Ukraine as an independent, autonomous institution of civil society. The specifics and place of the researched institution in the field of civil society are defined. The ways of improvement of the Bar of Ukraine as a component of civil society are offered.

Key words: advocacy, advocate activity, civil society, institute of advocacy, history of advocacy of Ukraine